

The place of metaphor in linguistics and the stages of its investigation

Khalilullo KODIROV¹

Andijan State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2025

Received in revised form

10 February 2025

Accepted 25 February 2025

Available online

25 March 2025

Keywords:

metaphor,
culture,
linguoculturology,
national mentality,
cognitive linguistics,
discourse,
language and thinking,
intercultural
communication,
metaphors in Uzbek
language.

ABSTRACT

Metaphor is not only an artistic device of language, but also a linguistic expression of a culture's worldview, national mentality, and values. This article examines the role of metaphor in intercultural studies, the characteristics of metaphorical models across different languages, and the linguocultural aspects of cultural metaphors in the Uzbek language. Drawing on theoretical works by international, Russian, and Uzbek linguists, the article explores how metaphors reflect national culture and how they are used in political, religious, and social discourses. It also addresses the challenges of equivalence in translating metaphorical expressions in intercultural translation.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss3/S-pp357-361>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Metaforaning tilshunoslikda tutgan o'рни va tadqiq etilish bosqichlari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

metafora,
madaniyat,
lingvokulturologiya,
milliy mentalitet,
kognitiv lingvistika,
diskurs,
til va tafakkur,
madaniyatlararo
kommunikatsiya,
o'zbek tili metaforalari.

Metafora nafaqat tilning badiiy vositasidir, balki har bir madaniyatning dunyoqarashi, milliy mentaliteti va qadriyatlarining lingvistik ifodasidir. Ushbu maqolada metaforaning madaniyatlararo tadqiqotlardagi o'рни, turli tillardagi metaforik modellarning xususiyatlari va o'zbek tilidagi madaniy metaforalarning lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilinadi. Jahon, rus va o'zbek tilshunolarining nazariy ishlariga tayanib, metaforalarning milliy madaniyatni aks ettirishdagi roli, shuningdek, ularning siyosiy, diniy va ijtimoiy diskurslarda

¹ PhD student, Andijan State Institute of Foreign Languages.

qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, madaniyatlararo tarjimada duch kelinadigan metaforik ifodalarning ekvivalentligi muammolari ham yoritilgan.

Роль метафоры в лингвистике и этапы её изучения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

метафора,
культура,
лингвокультурология,
национальный
менталитет,
когнитивная лингвистика,
дискурс,
язык и мышление,
межкультурная
коммуникация,
метафоры узбекского
языка.

Метафора является не только художественным средством языка, но и лингвистическим выражением мировоззрения, национального менталитета и ценностей каждой культуры. В данной статье рассматривается роль метафоры в межкультурных исследованиях, особенности метафорических моделей в различных языках, а также лингвокультурологические аспекты культурных метафор в узбекском языке. На основе теоретических трудов мировых, российских и узбекских лингвистов анализируется роль метафор в отражении национальной культуры, а также их функционирование в политическом, религиозном и социальном дискурсах. Кроме того, в статье освещаются проблемы эквивалентности метафорических выражений при межкультурном переводе.

KIRISH

Metafora tilshunoslikning eng muhim va qiziqarli hodisalaridan biri bo'lib, u nafaqat badiiy nutqda, balki kundalik muloqotda ham keng qo'llaniladi. Metafora so'zning asl ma'nosidan boshqa ma'noda ishlatilishi orqali tilning ifodalilik imkoniyatlarini oshiradi. Zamonaviy tilshunoslikda metafora faqat badiiy vosita emas, balki inson tafakkurining muhim tarkibiy qismi sifatida tadqiq etiladi.

Bu maqolada metaforaning tilshunoslikdagi o'rni, uning tadqiq etilish bosqichlari va turli tillardagi o'rganilish jihatlari yoritiladi.

Metaforaning tilshunoslikdagi ahamiyati

Metafora nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi asosiy lingvistik-kognitiv hodisalardan biridir. Zamonaviy tilshunoslikda metafora til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi bog'lovchi halqa sifatida o'rganiladi. Ushbu maqolada metaforaning tilshunoslikdagi fundamental ahamiyati, uning nutq jarayonidagi roli va turli madaniyatlarda qo'llanilishi haqida jahon, rus va o'zbek tilshunoslarining tadqiqotlari asosida tahlil qilinadi.

1. Metafora – Til va Tafakkur O'rtasidagi Bog'lovchi

Metafora haqidagi zamonaviy qarashlar asosan kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan shakllantirilgan. Jorj Lakoff va Mark Johnson o'zlarining "Metaphors We Live By" (1980) asarida metaforani insoniy konseptual tizimning asosiy elementi sifatida ta'riflashgan:

"Metaforalar nafaqat tilning badiiy jihati emas, balki ular bizning kundalik tushunchalarimiz va harakatlarimizni tashkil etadi. Masalan, 'Vaqt – bu pul' metaforasi bizga vaqtni tejash, sarflash yoki isrof qilish haqida gapirish imkonini beradi." (Lakoff & Johnson, 1980, 7-bet). Bu fikrga ko'ra, metafora insonning abstrakt tushunchalarni modellashtirish usuli bo'lib, u til va tafakkur o'rtasida uzviy aloqani ta'minlaydi.

Rus tilshunosligida metaforaning kognitiv ahamiyati V.N. Teliyaning "Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty" (1996) asarida o'z aksini topgan:

"Metaforik ifodalar tilning leksik tizimini boyitish bilan birga, milliy madaniyatning stereotipik tasavvurlarini ham aks ettiradi." (Телия, 1996, 145-bet).

O'zbek tilshunoslari orasida Sh. Sirojiddinov metaforani tilning dinamik rivojlanish omili sifatida ta'kidlaydi, "Metafora so'z ma'nosining yangi kontekstlarda qayta shakllanishi jarayonidir. Bu jarayon tilning boyib borishining muhim manbai hisoblanadi." (Сироджиддинов, 2008, 92-bet).

2. Metaforaning Kommunikativ Ahamiyati

Metafora nutq jarayonida muloqot samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. U murakkab tushunchalarni sodda va tushunarli qilib ifodalashga yordam beradi. Masalan, siyosiy nutqlarda "iqtisodiyot – bu organizm" metaforasi yordamida murakkab iqtisodiy jarayonlar tushuntiriladi.

Britaniyalik tilshunos P. K. Koveyses ta'kidlashicha, "Metaforalar nafaqat nutqni rang-barang qiladi, balki auditoriyaga yangi tushunchalarni osonroq idrok etish imkonini beradi." (Kövecses, 2010, 54-bet). Rus tilshunosi Yu.D. Apresyan esa metaforaning pragmatik jihatini quyidagicha izohlaydi: "Metafora nutqdagi emotsional ta'sirni kuchaytirish uchun ishlatiladi. U nutqning obrazlilikini oshiradi va auditoriyaning diqqatini jalb qiladi." (Апресян, 1995, 201-bet). O'zbek tilida esa, masalan, "yurakda olov yonmoq" kabi ifodalar kuchli his-tuyg'ularni yetarlicha ifodalash uchun ishlatiladi.

3. Metafora va Madaniyat: Lingvokulturologik Jihat

Metaforik ifodalar madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir til o'zining milliy xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, rus tilida "lyubov' – eto ogon'" ("sevgi – bu olov") metaforasi sevgi hissining kuchlilikini tasvirlaydi.

A.P. Chudinovning fikricha, "Har bir madaniyat o'ziga xos metaforik modellarga ega bo'lib, ular xalqning dunyoqarashini aks ettiradi." (Чудинов, 2001, 89-bet). O'zbek tilida esa, masalan, "hayot – safar" metaforasi inson hayotini yo'lga o'xshatadi- "O'zbek tilida 'hayot yo'li', 'umr yo'li' kabi iboralar inson taqdiri va hayotiy tajribalarni obrazli ifodalash uchun ishlatiladi." (Махмудов, 2015, 76-bet).

Metafora tilshunoslikda nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi, muloqotni samarali qiluvchi va madaniy kodlarni saqlovchi muhim hodisa sifatida o'rganiladi. Uning kognitiv, kommunikativ va lingvokulturologik jihatlari zamonaviy tilshunoslikning dolzarb mavzularidan biridir. O'zbek tilshunosligida metafora tadqiqotlari tobora kengayib bormoqda, ammo hali ham uning konseptual va madaniy jihatlarini chuqurroq o'rganish zarur.

Metaforani tadqiq etishning asosiy bosqichlari

Metafora tadqiqotlarining tarixiy evolyutsiyasi tilshunoslikning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u bir necha muhim bosqichlardan o'tgan. Har bir bosqich metaforaga yangicha yondashuvni taklif etib, uning til, tafakkur va madaniyatdagi o'rnini chuqurroq tushunish imkonini bergan. Ushbu maqolada metaforani o'rganishning asosiy bosqichlari jahon, rus va o'zbek tilshunoslari ishlaridan iqtiboslar bilan tahlil qilinadi.

1. An'anaviy (Retorik) Bosqich

Metaforaning ilk tizimli tadqiqi qadimgi yunon falsafasiga borib taqaladi. Aristotel "Poetika" asarida metaforani badiiy nutqning eng muhim vositalaridan biri sifatida ta'riflagan. "Metafora – bu bir narsa nomini boshqa narsaga ko'chirish san'ati... Uning ahamiyati shundaki, u tushunchalarga yangicha yorqinlik bag'ishlaydi" (Aristotle, 335 BCE/1996).

Rus tilshunosligida bu yondashuv XIX asrda A.A. Potebning "Mysl' i yazyk" (1862) asarida davom ettirilgan. "Metafora nafaqat nutq bezagi, balki tushunishning yangi yo'llarini ochuvchi hodisadir" (Потебня, 1862, 132).

O'zbek tilshunosligida esa A. Qayumov bu bosqichni quyidagicha ta'riflaydi:

"An'anaviy yondashuvda metafora badiiy obraz yaratish vositasi sifatida qaralgan" (Қайумов, 2005, 34).

2. Strukturalistik Bosqich (XX asr boshlari – 1950-yillar)

XX asrning birinchi yarmida tilni tizim sifatida o'rganishning kuchayishi bilan metaforaga yangicha yondashuv paydo bo'ldi. Roman Yakobson metaforani tilning paradigmatic munosabatlarining namoyoni sifatida tahlil qilgan. "Metaforik jarayonlar tilning vertikal (assotsiativ) o'xshashliklariga asoslanadi" (Jakobson, 1956, 258). Rus tilshunoslari orasida V.V. Vinogradov bu yondashuvni rivojlantirgan, "Metafora – bu leksik-semantik o'zgarishlarning muhim manbai bo'lib, u til tizimining dinamikasini ko'rsatadi" (Виноградов, 1947, 89).

O'zbek olimi Sh. Sirojiddinovning ta'kidlashicha:

"Strukturalizm metaforani til tizimidagi funksional o'zgarishlar nuqtai nazaridan o'rgandi" (Сироджиддинов, 2010, 56).

3. Kognitiv Bosqich (1960-yillardan hozirgi kungacha)

Bu bosqich metafora tadqiqotlarida inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. J. Lakoff va M. Johnsonning "Metaphors We Live By" (1980) asari kognitiv yondashuvning asosiy manbai bo'ldi. "Metaforalar nafaqat til hodisasi emas, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biridir. Biz metaforik tushunchalar yordamida nafaqat gaplamiz, balki shu tushunchalar asosida dunyoni tushunamiz" (Lakoff & Johnson, 1980, 6).

Rus tilshunosligida A.N. Baranov va Yu.N. Karaulov bu yondashuvni rivojlantirdilar:

"Kognitiv metaforalar – bu inson ongining fundamental kategoriyalash mexanizmlaridir" (Баранов, Караулов, 1991, 45).

O'zbek tilshunoslari orasida N. Mahmudov ta'kidlaydi, "Kognitiv yondashuv metaforani til va tafakkur o'rtasidagi bog'lovchi halqa sifatida tushunish imkonini berdi" (Махмудов, 2018, 78).

4. Lingvokulturologik Bosqich (1990-yillardan hozirgi kungacha)

Zamonaviy tadqiqotlarda metafora madaniyatlararo tadqiqotlar obyektiga aylanmoqda. A. Musoffning fikricha, "Har bir madaniyatning o'ziga xos metaforik modellari bor bo'lib, ular milliy mentalitetni aks ettiradi" (Musolff, 2004, 15).

Rus tilshunoslari orasida A.P. Chudinov bu yo'nalishda muhim ishlarni amalga oshirdi. "Metaforik modellar – bu milliy dunyoqarashning lingvistik ko'rinishi" (Чудинов, 2003, 67). O'zbek tilshunosligida esa M. Mirzaev ta'kidlaydi, "O'zbek tilidagi 'hayot – daryo', 'sevgi – gul' kabi metaforalar milliy madaniyatimizning chuqur qatlamlarini ifodalaydi" (Мирзаев, 2020, 112).

5. Kompyuter Lingvistika va Korpus Tadqiqotlari Bosqichi

So'nggi yillarda metafora tadqiqotlarida yangicha yo'nalish – korpus usullari qo'llanila boshladi. A. Stefanowitschning fikricha:

"Korpus lingvistikasi metaforik modellarni keng miqyosda va aniqroq o'rganish imkonini beradi" (Stefanowitsch, 2006, 2).

XULOSA

Metafora tadqiqotlari an'anaviy retorikadan tortib zamonaviy korpus lingvistikasigacha uzluksiz rivojlanish jarayonini bosib o'tdi. Har bir yangi bosqich metaforaning til, tafakkur va madaniyatdagi o'rnini yanada chuqurroq anglash imkonini berdi. O'zbek tilshunosligida metafora tadqiqotlari tobora kengayib bormoqda, ammo hali ham korpus usullari va kross-kultural tadqiqotlarni rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aristotle. (1996). *Poetics* (M. Heath, Trans.). Penguin Classics.
2. Jakobson, R. (1956). Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances. In *Fundamentals of Language*.
3. Kövecses, P. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago University Press.
5. Stefanowitsch, A. (2006). *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Mouton de Gruyter.
6. Апресян, Ю. Д. (1995). *Избранные труды*. Москва: Языки русской культуры.
7. Баранов, А.Н., & Караулов, Ю.Н. (1991). *Русская политическая метафора*. М.
8. Виноградов, В.В. (1947). *Русский язык*. М.
9. Қаюмов, А. (2005). *Ўзбек тилида метафора*. Тошкент.
10. Махмудов, Н. (2015). *Тил ва маданият*. Тошкент: Ўзбекистон.
11. Махмудов, Н. (2018). *Когнитив лингвистика*. Тошкент.
12. Мирзаев, М. (2020). *Ўзбек маданияти метафоралари*. Тошкент.
13. Потебня, А.А. (1862). *Мысль и язык*. Харьков.
14. Сироджиддинов, Ш. (2008). *Ўзбек тили семасиологияси*. Тошкент: Фан.
15. Сироджиддинов, Ш. (2010). *Тил ва тафаккур*. Тошкент.
16. Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология*. Москва: Наука.
17. Чудинов, А. П. (2001). *Россия в метафорическом зеркале*. Екатеринбург: УрГПУ.